

Kaj Franck, modernismi ynnä muuta muotoilun historiasta

■ Susann Vihma

Kaj Franckin (1911–89) muotoilutuotannosta suuri osa on edelleen käytössä kodeissa sekä nähtävissä museoissa ja jotakin siitä on myös myynnissä. Hänen muotoilustaan ja ajattelustaan on julkaistu kirjoja. Designmuseum pystytti juhlavuoden kunniaksi näyttelyn kesällä 2011 ja toimitti kirjan *Kaj Franck – universaaleja muotoja*, joten kuva täydentyy helposti niiden ansiosta. Aiheeni koskee täten suomalaisen muotoilun ehkä kaikkein maineikkainta tekijää. Jo tästä syystä tuntuu vaarallalta tehtävältä välittää kuvaa kohteesta, etenkin merkkivuosiulentona, johon artikkelini perustuu. Toisaalta tässä yhteydessä tarjoutuu mahdollisuus pohtia muotoilun historian kirjoittamisen tapaa yleisemminkin. Ei ole lainkaan selvää, miten alasta olisi syytä kirjoittaa. Mikä on näkökulma ja mitä luetaan mukaan?

Muotoilun historiasta on tullut oppiala vasta vähitellen. Se on tapahtunut taidehistorian ja arkkitehtuurin historian sisältä eriytyen, mutta jäänyt melko marginaaliseksi. Museoilla on näyttely- ja arkistotoimintansa ohella myös tutkimusta ja julkaisutoimintaa, joka on merkittävästi vaikuttanut alan muotoutumiseen. Aihetta ovat lisäksi kehittäneet ja opettaneet muotoilualan koulut vuosikymmenien ajan. Näistä erilaisista toimijoista ja konteksteista on syntynyt jokseenkin kirjava alue erilaisine painotuksineen. Paradoksaalista on se, että muotoilun historia oppiaineena on marginaalinen, mutta sitä harjoitetaan laajalti ja monessa yhteydessä. Herää kysymys, mitkä tavat ja yhteydet olisivat kehittyneen arvoisia, kun muotoilualan moninaisuuden takia sitä on myös hyvä viljellä eri tavoin.

Suomessa muotoilun historia sijoittuu siis yliopistojen taidehistorian laitoksille ja muotoilun

korkeakouluopintojen yhteyteen, mikä museoiden toiminnan ohella on määritellyt lähestymistapaa ja aihepiiriä. Usein valitun aiheen ympärille punotaan laajempia yhteyksiä kulttuurihistoriasta, psykologiasta, talouden ja teknologian historiasta jne. Mediassa puolestaan muotoilun historia on rajoittunut etupäässä muotoilijan eli tekijyyden ympärille. Tunnusomaista on yhden tekijän keskeinen asema tuotantoa esiteltäessä.¹ Muotoilija nähdään ensiarvoisena toimijana, johon kaikki muu suhteutetaan ja jonka ympärillä koko tuotanto pyörii. Tätä otetta voi helposti arvostella. Kun muotoilu on lähes aina monialaista ryhmätyötä ja muotoilua koskeva päätös tehdään useimmiten muiden kuin muotoilijan toimesta, vaikuttaa hänen työnsä esittely muiden toimijoiden kustannuksella nurinkuriselta.² Voi kysyä, mihin tarkoitukseen media ja muotoilun historia tarvitsee tällaista tulokulmaa.

Alan merkittävän julkaisun *Journal of Design History*n ensimmäisessä numerossa yhdysvaltalainen Victor Margolin kirjoittaa muotoilun historian lähdemateriaalin fragmentaarisuudesta ja yhtymäkohdista moniin lähialueeseen, kuten kansatieteeseen, teknologian historiaan, populaarikulttuurin historiaan, *Material Studies* -alaan jne.³ Alasta kirjoittava huomaakin pian, että lähteitä on etsittävä sieltä ja täältä, eikä

1 Paljon esiteltyjä henkilöitä ovat mm. Aino ja Alvar Aalto, Armi Ratia (toki usein Marimekon kanssa), Ilmari Tapiovaara, Eero Aarnio, Timo Sarpaneva, Tapio Wirkkala, Vuokko ja Antti Nurmesniemi, Kaj Franck ja Birger Kaipiainen.

2 Poikkeuksen muodostavat pienet käsityövaltaiset yritykset ja työpajat.

3 Margolin, Victor: A Decade of Design History in the United States 1977–87. In: *Journal of Design History* Vol 1 No 1, Oxford University Press, 1988, 51–72.

Kaj Franck (1911–89). Kuva: Iittala.

mitään varsinaista muotoilun historian keskusarkistoa ole olemassakaan. Tämä varmasti hankaloittaa tutkimustyötä ja jopa hakeutumista sen pariin. Lähestymistapaa muotoilun historiaan pitäisi siksi erityisesti opettaa, jotta saataisiin aikaan pätevää tutkimusta.

Minkälaista on muotoilun historia ja miten sitä voisi kirjoittaa? Tekijäkeskeisen otteen ohella on tarjolla muiden muassa tuote- ja esinelähtöinen, tuotanto- ja yritysälhtöinen, materiaali- ja valmistusälhtöinen sekä käyttö- ja kulutuspainotteinen tapa. Kun lähtökohtana on laaja muotoilukäsitys, joka koskee kaikkea valmistamista ja rakentamista, on selvää, että muotoilua harjoittaa myös suuri ja kirjava joukko tekijöitä. Usein muotoilun historiassa alaa käsitellään kuitenkin kapeammin ja sitä edustaa muotoilumaailman sisällä toimivat tahot ja tekijät. Erikseen voi nykyään puhua ammattimuotoilijoista, jotka ovat kouluttautuneet alan oppilaitoksissa. Mutta hekin toimivat moninaisissa tehtävissä. Ja päinvastoin, muiden alojen asiantuntijat toimivat muotoilun piirissä. Kaiken kaikkiaan rajauksia on hankala tehdä. Juuri tästä syystä tulisi nähdäkseni keskustella ja pyrkiä löytämään uudenlaisia käyviä muotoilun historian kirjoittamisen tapoja.

Kun muotoilu eräänlaisena suunnitteluna kohdistuu tulevaan ja ehdottaa parannuksia nykyisiin käytänteihin ja tuotteisiin, olisi johdonmukaista katsoa alaa muotoiluprosessina, josta voi erottaa esitetyn ja toteutuneen lopputuloksen. Muotoilun historiassa tarkasteltaisiin silloin takautuvasti menettelytapoja, päätöksentekoa, resursseja, luonnoksia, malleja jne. Se olisi lopputuloksen näkökulmasta tuote- ja esinelähtöistä ja sen ympärille punottaisiin riittävä konteksti. Tarkastelemalla tuotosta eli muotoiluprosessin lopputulemaa, joka voi olla vain konseptointiasteelle jäänyt ehdotelma, saadaan näkyviin kehittelyprosessin osapuolet ja vaiheet, tavoitteet, etenemiset ja vasta-argumentit. Nähdään myös muotoilijan rooli ja erityisosaaminen tai muu osuus, joka on vaikuttanut lopputulokseen.

Franckin toiminta muotoilijana

Franckin uran vaiheista tunnetaan parhaiten suunnittelu Wärtsilä-yhtymän Arabian ja Nuutajärven tehtailla, työ opettajana Taideteollisessa oppilaitoksessa (nykyinen Aalto-yliopiston taideteollinen korkeakoulu), työ sen taiteellisenä johtajana 1960-luvulla sekä toiminta taiteilijaprofessorina 1970-luvulla. Wärtsilässä hän modernisoi tuotantoa radikaalisti ja hänen asemansa eteni mallipiirtäjistä konsernin strategiseksi muotoilujohtajaksi.

Franck valmistui huonekalupiirtäjäksi Helsingissä Taideteollisuuskeskuskoulun huonekalupiirustusosastolta 21 vuoden ikäisenä vuonna 1932. Tämän jälkeen hän toimi muotoilun ammattilaisena eri yrityksissä, pisimmän ajan kuitenkin Wärtsilä-yhtymässä. Etenemistä työuralla edesauttoi erinomainen piirustustaito sekä ahkeruus ja produktiivisuus ellei peräti työkeskeisyys. Menestystä siivittivät myös henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten luontainen viehätysoima ja vaatimattomuus, jotka ilmenivät monenlaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Jälkimmäinen piirre liittyi myös älylliseen varmuuteen, joka saattoi tarvittaessa näkyä tiukkana näkemysnä ja päämäärätietoisuutena.

Ennen Arabialle tuloaan vuonna 1945 Franck oli ehtinyt perehtyä monipuolises-

Ihanteena monikäyttöisyys, yhdisteltävyys ja kestävyys. Kilta-sarjaan kuuluvia astioita. Kuva: littala.

ti tulevaan ammattiinsa ja oppinut ymmärtämään, mitä teollisuusyrityksessä muotoilijalta voidaan vaatia. Hän toimi luettelopiirtäjänä, ikkunasomistajana, sisustusneuvojana ja kalustus suunnittelijana. Lisäksi hän toimi painokangassuunnittelijana Yhtyneet Villatehtaat Oy:ssä Hyvinkäällä 1938–39, jossa hän johti 7–8 hengen pientä kokeellista käsipainoyksikköä. Franck oli näin tutustunut erilaisiin materiaaleihin, tekniikkoihin ja työyhteisöihin. Merkittävältä hänen muotoilukäsityksessään vaikuttaa se, että hän perehtyi tuotemalleihin piirtämällä, mikä opetti hahmottamaan esineiden suhteita ja rakenteita. Lisäksi lyhyt johtajakokemus Hyvinkäällä lienee ollut tärkeää samoin kuin hankittu kokemus ryhmätyöstä, mitä muotoilu yrityksessä aina on. Ryhmätyö olikin tärkeä Franckin ammatillista toimintaa kuvaava piirre. Sen rinnalle voi hyvin nostaa esille myös hänen muo-

toilutyönsä monipuolisuuden ja jatkuvan uusiutumisen.

Suunnittelutyönsä ohella Franckista tuli opettaja ja muotoilopedagogiikan uudistaja. Hän kehitti 1960-luvulla peruskurssiin kuuluneen ja legendaksi muodostuneen Yleisen sommitte- lun jakson, joka yhdisti kaikki opiskelunsa aloitaneet ensimmäisen vuosikurssin opiskelijat samaan tilaan, Ateneumin saliin B1 5, koko vuodeksi. Taustalla voi nähdä saksalaisen Bauhauskoulun (1919–33) periaatteita. Muotoilutehtävien kritiikitilaisuudet ja laajat ryhmätyöt, kuten majat Jätkäsaarella ja leikkikenttä Kalliossa, ovat jääneet loppuiksi opiskelijoiden mieleen avartavina kokemuksina. Huhuja liikkui, että poliisi piti hälyttää paikalle Jätkäsaareen; ihmeteltiin, mitä asiaa opiskelijoilla oli juuri siellä. Franckin opetuksen ympärille alkoi kasaantua kyseenalaista mainetta. Toinen unohtumaton

ryhmätyö keväällä 1967 oli rakentaa Kallioon leikkikenttä, myös se vain muutaman päivän ajaksi. ”Metallin pojat” konstruivat häkkyröitä ja kuvanveistäjä Zoltan Popovitz leipoi figuratiivista pullaa.

Opetustyöhön vaikutti Bauhaus-koulussa toteutetut ideat. Bauhaus on kuitenkin liian kompleksinen kokonaisuus, jotta siihen oikeastaan voisi viitata näin yleisesti, joten myös vertailu Franckin kurssiin vaatisi huolellisempaa tarkastelua. Materiaalikokeilut sekä eteneminen yksinkertaisilta vaikuttavista ja vähin välinein tehtävistä harjoituksista suurempiin yhteisiin projekteihin kuuluvat Bauhausin perinteeseen. Myös ajatus, että oppilaan tulee voida vapautua pinttyneistä käsityksistään koskien esimerkiksi taiteellisesta ilmaisusta tai materiaalien käsittelytapoja, on Bauhausin peruskurssista tuttu. Syntyi *franckilaisuus*, jota aluksi etenkin vastustajat käyttivät. 1960-luvun loppupuolen ilmapiiri oli aika ajoin kireä, sillä näkemykset muotoilukoulutuksesta erosivat huomattavasti. Oppituntien määristä ja rahasta tietysti kiisteltiin, mutta taustalla oli erilaisia käsityksiä sisällöistä ja osaamisalueista. Vastapuolen eli ”teknokraattien” mielestä piti päästä nopeammin kiinni niin sanottuihin ammatillisiin aineisiin, eikä tuhlaata aikaa kaikenmaailman kokeiluihin tai yleissivistykseen.

Franckin muotoilukäsityksen tärkein lähtökohta oli kulttuurihistoriallinen; hän pyrki suunnittelemaan yleensä ihmisten arkeen sopivia käyttöesineitä, ei status-esineitä. Erilaisten materiaalien ominaispiirteet ja valmistusmenetelmät kiinnostivat Franckia eritoten, ja hän muotoili tekstiilien, keramiikan ja lasin lisäksi jonkin verran metallista ja muovista valmistettuja tuotteita. Hän pohti ja kokeili materiaaliyhdistelmiä. Pääalueeksi ja -materiaaliksi tuli kuitenkin lasi, jonka parissa hän oli monipuolisimmillaan ja jossa parhaiten näkyy hänen kokeilunhalunsa ja uudistumisensa pitkän uran aikana. Sarjatuotannon ja uniikkilasin muodoissa ilmenee hänen muotoilijalaatunsa, mutta myös yhteistyökyky ja kyky motivoida ja innostaa muita sekä verstaas- että johtotasolla toimivia.

Vaikka Franck kehitti omanlaisen ja selkeän

muotoiluideologian, voi sille hahmottaa vaikutteita, joista hän itsekin usein puhui. Tärkeimpiä niistä lienee 1800-luvun loppupuolen *Arts and Crafts* -liike ja erityisesti William Morrisin ajatukset soveltavasta taiteesta. ”Taide kuuluu kaikille” -slogan ja ryhmätyö keskiaikaisten kiltojen tapaan olivat sieltä peräisin olevia yhteisiä ihanteita. Toinen tärkeä suuntaus oli ruotsalainen *Vackrare vardagsvara* -ajattelu, joka oli ajankohdainen jo Franckin opiskeluaikana ja myöhemmin sotien jälkeen Arabialla keramiikka-astioiden muotoilussa. Esimerkiksi Wilhelm Kägen (1889–1960) muotoiluajattelun Franck koki läheiseksi. Käge toimi Gustavsbergin posliini- tehtaan muotoilijana ja taiteellisenä johtajana.

Franckin asema Wärtsilä-yhtymän organisaatiossa Arabian tehtaalla 1950-luvun taitteessa vahvistui vähitellen ja hän pystyi suuntaamaan tuotantopäätöksiä mallikokouksissa. *Kilta*-astiasarjassa konkretisoitui hänen pyrkimyksensä. Nuutajärven lasitehtaalla puolestaan keskityttiin puristeluun, kun muiden lasitehtaiden osalle jäivät puhallettu ja hiottu lasi. Yhdessä Saira Hopean, teknisen johtajan Kaj Karlssonin ja muiden kanssa hän modernisoi malliston, josta suuri yleisö tuntee enää näkyvästi markkinoidun *Kartio*-lasin ja -kaatimen. Merkittävää Nuutajärvellä oli myös Franckin läpi uran jatkunut innostus erilaisiin käsityötekniikkoihin, joita hän pääsi soveltamaan puhaltajien ja muiden verstaan työntekijöiden kanssa. Tästä yhteistyöstä syntyivät uniikkiesineet vanhalla filigraanitekniikalla ja monenlaisia kokeiluja lasimasalla. Ilman tällaista luovaa tai uudistavaa otetta, olisi suomalainen lasimuotoilu ja -taide paljon yksitotisempaa.

Neljäntenä toiminta-alueena on mainittava taiteilijaprofessori vuosina 1973–78, jolloin Franck kiersi laajasti Suomessa eri paikkakunnilla ja pyrki kannustamaan ja elvyttämään käsityöperinteitä. Esimerkiksi läkkisepän työ Pohjanmaalla sai paljon huomiota, samoin kuin lappilaisten perinnetekniikat, joita varten malleja oli syytä uudistaa. Hän luennoi ja oli käytettävissä asiantuntijana, joka saattoi aktiivisesti levittää ja perustella näkemystään esineympäristön esteettisen arvon puolesta.

Jälkeenpäin arvioiden saattavat nämä kaikki Franckin toimet ja piirteet sekoittua epämääräiseksi taruksi. Näin Tieteen päivillä on oiva tilaisuus kysellä tutkimuksen perään. Vaikka hänen tuotannostaan on saatavilla jonkin verran kirjallisuutta, on syventävää ja kokoavaa tutkimusta vasta vähän esimerkiksi muotoilijan tehtävien muuttumisesta, asemasta yritysorganisaatiosta, yhteiselistä organisaatioissa, kansainvälisistä vaikutteista, myynnin ja markkinoinnin merkityksestä jne. Tutkimuksesta olisi etua nykymuotoilijoille, sillä siitä voisi ilmetä ammatillisen uran kannalta tärkeitä painotuksia. Liian vähän on painotettu historian tuntemusta ja kulttuurisen sivistyksen merkitystä muotoilussa, mikä

Franckin tapauksessa ilmeni koko elämän mittaisena mielenkiintona ja osaltaan siivitti menestystä. On kerrottu, että Franck matkoillaan jatkuvasti keräsi aineistoa: hän tutustui paikallisiin elinkeinoihin, materiaaleihin ja valmistumistapoihin paikan päällä sekä vieraili etnografisissa museoissa. Hän oli myös ahkera valokuvaaja. Toivonkin, ettei juhlavuosi 2011 jäisi vain hänen elämänvaiheidensa muisteluksi ja anekdooteiksi.

Kirjoittaja on professori Aalto-yliopiston taideteollisessa korkeakoulussa. Artikkelin perustuu Tieteen päivillä 15.1.2011 pidettyyn merkkivuosi-iltoon.

Tieteiden talo

TILASI KESKELLÄ KAUPUNKIA

Kauniissa tiloissamme järjestät niin yritystilaisuudet, kokoukset, seminaarit, konfrensit kuin häät ja muut perhejuhlatkin.

Hyvä palvelu, asiallinen varustelu.
Tarjoilut Tiedekahvilasta – ihania makuja, joita muistellaan tilaisuutesi jälkeenkin.

Tieteidentalo@tsv.fi
puh. (09) 228 69264
varaukset@tsv.fi
www.tieteidentalo.fi

